

Szovák Kornél

A váradi írásbeliség hagyománya¹

Ismeretes tény, hogy a magyar reneszánsz humanizmus kialakulása és Várad városa szoros szálakkal kapcsolódnak egymáshoz.² Az egyetemes humanizmus-kutatás tézise szerint a 15. századi humanista irányzatot, mely immár hatásában is átütő tudott lenni, korábbi, kisebb, az antik oktatási eszmények megvalósítását célul tűző szellemi áramlatok, humanizmusok készítették elő.³ Amennyire nagynak látszik a szellemi szakadék a 15–16. századi skolasztikusok és humanisták⁴ — egymás megnevezései is szitokszóként voltak használatosak a korban — szellemi tábora között, annyira szoros kapcsolat mutatható ki a két irányzat művelődési megalapozásában. Nem volt ez másként a Magyar Királyságban sem. Hogy csak egy jellemző példát említsék: a középkor végének latin szóhasználatában az egyedi, különleges latin szavak rendszerint a kolostori szerzők (Gyöngyösi, Temesvári, Laskai, Pécsváradi) és a humanista alkotók (Ianus Pannonius, Iacobus Piso, Nagyszombati, Hagymási stb.) szövegeiben mutatnak

¹ A szerző az MTA–ELTE–PPKE Ókortudományi Kutatócsoport vezetője. A kutatómunkát az OTKA K 79152. sz. pályázata támogatta.

² *Ilona Kristófi*: Umanisti del capitolo di Várad con esperienza di studio in Italia (1440–1526). *Specimina Nova, pars prima. Sectio Mediaevalis* 6. (2011) 129–141.

³ A tézist 1927-ben első kiadásban megjelent könyvében kidolgozta Haskins (*Charles Homer Haskins*: *The Renaissance of the Twelfth Century*. Cambridge, Mass.–London 1955. v–viii.). A fogalomtörténet tanulságos összefoglalását lásd *Ács Pál*: a reneszánsz fogalma. In: *Magyar művelődéstörténeti lexikon* X. Főszerk. Kőszeghy Péter. Budapest 2010. 7–12.

⁴ *Johann Ramming*: Das neulateinische Wort *humanista* als Schimpfwort: Einige neue Beispiele. (előadás 2006. aug. 10-én a budapesti neolatin konferencián), *Uő*: „Nur ein Humanist ...”. Einige neue Beispiele für *humanista* im 16. und 17. Jahrhundert. In: *ALBVM AMICORVM. Festschrift til Karsten Friis-Jensen i anledning af hans 60 års fødselsdag / Studies in Honour of Karsten Friis-Jensen on the Occasion of his Sixtieth Birthday*. Ed. Marianne Pade et al. *Renaissanceforum* 3. (http://www.renaissanceforum.dk/rf_3_2007.htm) (2007).

azonos használatot és szóválasztási szokásokat.⁵ Az irodalomnak ugyanakkor minden korban fontos jellemzője, az alkotói tudatosság elemi mércéje a kontinuitás, azaz a folytonosság és a szerzőknek azon attitűdje, melynek révén az elődök munkásságát (meg- és el) ismerik, értékelik és rejtett vagy nyílt idézetként allúzív technikával felhasználják saját műveikben. További ismérv természetesen az elméleti felkészültség.⁶ E két kiválasztott szempont alapján állításom, melynek bizonyítására a továbbiakban törekszem, az, hogy Váradon a korai középkortól kezdve humanisztikus vonásokat mutató áramlatok sora kapcsolódott egy folytonos szellemi áramlatban össze, mely előkészítette a 15. század humanista ébredését. Ennek a folytonosságnak fontos eleme volt az alkotói tudatosság említett tényezője és értékelő attitűdje. Ami pedig a jelenséget indokolja, az egyértelműnek látszó módon az a tény, hogy a település korai időktől fogva helyszíne és ápolója volt a magyar szentkirály-kultusznak, azaz Váradot Szent László hagyományának folyamatos jelenléte tette az írásbeliségnek és az irodalomnak olyan központjává, amely képes volt országos, sőt a korabeli határokon túlnyúló kisugárzással rendelkezni.⁷

Az irodalmi *sujet* eleven, megtermékenyítő hatása mellett más, hétköznapi tényezők is inspirálták a város írásbeliségét. Mindenek előtt ilyennek kell tekintenünk a város gazdasági erejét, s az ebből eredő személyi környezetet. Huszti József tézise szerint egy alkotó tehetség kibontakozásához nagy létszámú, középszert képviselő, ámde művelt környezetre van szükség.⁸ A város — különösen is a püspökség — gazdagsága és központi jellege a székesegyház papjai számára olyan javadalmakat biztosított, melyek a püspökéhez hason-

⁵ A Magyarországi Középkori Latinság Szótára. Lexicon Latinitatis Medii Aevi Hungariae I–V. (+ Supplementum I.) Szerk. Boronkai Iván, Bellus Ibolya, Szovák Kornél. Budapest 1987–2013. passim (az alacsony adatszámú szócikkeknél).

⁶ *Bollók János*: A Szent Imre-legenda. In: Mons Sacer 996–1996. Pannonhalma 1000 éve I–III. Szerk. Takács Imre. Pannonhalma 1996. I. 341–355, 344.

⁷ A László-hagyomány kifformálódásának kezdeteire lásd *Solymosi László*: Szent László király somogyvári sírjának legendája. In: Magyar történettudomány az ezredfordulón. Glatz Ferenc 70. születésnapjára. Szerk. Gecsényi Lajos, Izsák Lajos. Budapest 2011. 125–142.

⁸ *Huszti József*: Janus Pannonius. Pécs 1931. 117.

lóan meghaladták az országos átlagot. A kanonokoknak így bizony-nyal nagyobb arányban volt módjuk művelődési igények ápolására és kielégítésére.⁹ Másik állításom, hogy körülmények eme szerencsés alakulásában kezdettől fogva szerepe volt két püspökség — a váradi és a zágrábi — megszakítatlan eleven kapcsolatának. Feladatom tehát a tézis érdekében az írásbeliség és irodalom emlékeinek értékelő számbavétele.

Kiindulópontul szerencsés a végkifejletet szemügyre venni. Ha Livius metaforikusan lehetett a „történetírás pátriárkája” Vitéz János tollán, akkor aligha túlzás a „magyar humanizmus pátriárkája” névátvitel Vitéz Jánosra.¹⁰ Vitéz humanista műveltségét ugyan az utóbbi évek irodalomtörténeti kutatásaiban sok kritika érte, a magyar humanista műveltség kialakulásával kapcsolatban a vizionárius és mecénási szerep bizonyosan nem vitatható el tőle.¹¹ A Körös megyei Zrednán született Vitéz pályáján nem meglepő fordulat, hogy a zágrábi káptalanban nyert javadalmat, melyet 1442-ben váradi prépostsággal cserélt fel, hogy azután esztergomi érsekségét, majd 1471. évi politikai bukását megelőzően két évtizeden keresztül Várad főpapja legyen, s itt olyan könyvtárat hozzon létre, mely Mátyás világhíres *Bibliotheca Corviniana*ja számára mintaképül szolgált. Egy levelében Hunyadi János úgy emlékezett meg róla, hogy ő tette káplánból váradi püspökké, s ha akarja vissza is minősítheti káplánjává, azaz az ország keleti felét uraló báró környezetéhez kellett tartozzék akkor, amikor I. Ulászlót főként az ő szervező tevékeny-

⁹ Erre jellemző adat, hogy 1345 és 1519 között 139 váradi származású beiratkozott egyetemjáróról maradt fenn adat. Közülük 1383 és 1518 között 59-en a bécsi, 1417 és 1519 között szintén 59-en a krakkói egyetemet látogatták. A maradék a bolognai, ferrarai, firenzei, lipcsei, nápolyi, páduai, perugiai, prágai egyetemek között oszlott meg, lásd *Tonk Sándor*: Erdélyiek egyetemjárása a középkorban. Bukarest 1979. 197–347 (Diáknévsor c. adattár). Váradot ezek alapján elhelyezi a városhierarchiában *Fleisz János*: Nagyvárad várostörténete. Nagyvárad 2011. 28.

¹⁰ Magnus ille humane historie patriarcha — *Iohannes Vitéz de Zredna*: Opera quae supersunt. Edidit Iván Boronkai. (Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum, series nova, tomus III.) Budapest 1980. 30. (I,1,15).

¹¹ *Pajorin Klára*: Vitéz János műveltsége. Irodalomtörténeti Közlemények 108. (2004) 533–540.

kedésének köszönhetően királlyá választották 1440-ben, s törvényeit egybeszerkesztették.¹² A magyar rendiség alapidokumentuma összeállításában elhatározó szerepe kellett legyen Vitéznek, s neki kell tulajdonítanunk azt a felismerést is, hogy az egykoron szintén váradai püspök, Lodomér által irányított magyar püspöki kar a régmúltban már tett rövid távon hatékony kísérletet a kormányzat rendi jellegű modelljének életre keltésére. Előkerítették az akkori dokumentumokat, s azokat szervesen beépítették a 15. századi magyar rendiség ideológiájába.¹³ Vitéz és Lodomér egy évszázadon átívelő kapcsolatán túl pályájuk is számos párhuzamosságot mutat. Mindketten egyetemi tanulmányok során sajátították el mesterségük legfontosabb eszközét, a nyelvet, mindketten kancelláriai szolgálat révén jutottak főpapi javadalmukhoz, a *cursus honorumot* mindketten Váradon kezdték, majd egyaránt az esztergomi érseki székbe emelkedtek. Ami további közös vonás kettejük között, hogy nem csupán elsajátították a latin nyelv magas fokú ismeretét, de mesteri, mondhatni virtuóz módon használták is. Vitéz levelezésének stilisztikai vizsgálata mutatott rá arra, milyen hatékony szolgálja lehetett a humanista az államhatalomnak.¹⁴ Kevésbé közzismert, hogy Lodomér — igaz, már esztergomi érsekként — olyan levelet hagyott hátra, melyekkel az Árpád-kor műprózája a tetőpontjára jutott — eléggé különös, hogy ezek vizsgálata kimaradt ifj. Horváth János méltán nevezetes stílustörténeti munkájából.¹⁵ Az egyik levél háttérében meghúzódó retorikai ismeretanyag, a szó szerinti irodalmi idézetek céltudatos kiválogatása, s mindenekelőtt az irodalomkritika eszközrendszerének (például a fikciónak) a politika szolgálatába állítása olyan tényezők, melyek méltán emelik

¹² *Bellus Ibolya*: Vitéz János. In: Magyar művelődéstörténeti lexikon XII. Főszerk. Kőszeghy Péter. Budapest 2011. 467–471 (bő bibliográfiával).

¹³ *Gerics József*: A korai rendiség Európában és Magyarországon. Budapest 1987. 283–296., 311.

¹⁴ *Boronkai Iván*: Vitéz János retorikai iskolázottsága. Irodalomtörténeti Közlemények 79. (1975) 129–144.

¹⁵ ifj. *Horváth János*: Árpád-kori latinnyelvű irodalmunk stílusproblémái. Budapest 1954.

Lodomért nagynevű utóda, Vitéz oldalára.¹⁶ A levelek háttérében szintúgy váradi inspirációk állhattak.

Lodomér 1279-ben távozott Váradról az esztergomi székebe, egyik utóda 1291-től Benedek lett. A Bolognában jogot hallgatott elődjéhez hasonlóan maga is jogi tanulmányokat folytatott, Padovában doktori fokozatot is szerzett, sőt a kar professzorává is lett (*eiusdem facultatis professor*). Tanulmányai helyszínén teológiai tárgyú kódexeket vásárolt, melyeket magával hozott Magyarországra. Az egyik kézirat üresen maradt lapjaira pályája elején saját nevében szóló levélfogalmazványokat és Lodomér érsek leveleit, püspöksége kezdetén gazdasági feljegyzéseket, végül két nagyobb igényű szöveget is bejegyzett.¹⁷ Utóbbiak — az úgynevezett *Pécsi Beszéd*ekkel együtt — a tematikus *sermo* legkorábbi ismert emlékei Magyarországon.¹⁸ A két beszéd a székesegyház szentjének ünnepére készült, tárgyuk László király életszentsége volt, s a témával kapcsolatos ismereteiket a *László-legendából* merítették, hivatkoztak is annak szövegére mint forrásra. Ez a hivatkozás az első jele az irodalmi kontinuitásnak, az író előd munkája és tevékenysége értékelő felhasználásának. Benedek azonban helyi — feltehetőleg szóbeli — forrásokat is felhasznált, amivel bizonyította a *suje*t inspiráló jelenlétét. Amikor ugyanis arról írt, hogy „László király, hogy mi módon is álltál ellen az ősi [lelki] ellenségnek, elmondják azok s jelentik, akik szent könnyeidnek a váradi monostorban kemény köveket kivájó áradását hallották [és] látták”, olyan ismeretet jegyzett föl,

¹⁶ *Szende László*: Lodomér. In: Magyar művelődéstörténeti lexikon VII. Főszerk. Kőszeghy Péter. Budapest 2007. 77., *Kornél Szovák*: Le tracce della teoria della favola antica nell'Ungheria del XIII secolo. In: L'eredità classica in Italia e Ungheria fra tardo Medioevo e primo Rinascimento: Atti dell'XI convegno italo-ungherese, Venezia, Fondazione Giorgio Cini, 9–11 novembre 1998, a cura di Sante Graciotti e Amedeo Di Francesco. (Media et orientalis Europa 2.) Roma 2001. 49–66.

¹⁷ *Szovák Kornél*: Benedek [váradi püspök]. In: Korai magyar történeti lexikon (9–14. század). Főszerk. Kristó Gyula, szerk. Engel Pál és Makk Ferenc. Budapest 1994. 97.

¹⁸ *Madas Edit*: Középkori prédikációirodalmunk történetéből. A kezdetektől a XIV. század elejéig. (Csokonai Könyvtár [Bibliotheca Studiorum Litterarium] 25.) Debrecen 2002. 127–196.

mely a ma ismert legendszövegekben nem található meg.¹⁹ A *Pécsi Beszédek* kutatói Timkovics Pál megállapítása nyomán úgy tartják, hogy a 13. század végén, talán Budán keletkezett *sermo*-gyűjtemény idézetanyaga és eszmeisége szervesen gyökeredzik a 12. századi reneszánsz szellemi áramlatában, a Chartres-iak azon igyekezetében, hogy a keresztény hitet és az antik tudást egyeztessék egymással.²⁰ Benedek püspök beszédei is mutatnak — bár kisebb meggyőző erővel — ilyen jeleket. A második beszéd ugyanis verses proverbiumokat idéz Pseudo-Ovidius *De mirabilibus mundi* címen ismert művéből.²¹ Az ő püspöksége idején a káptalani iskola vezetője Ivánka olvasókanonok (1294–1304) volt, aki egy általa kiállított oklevél arengájában az antik költő, Horatius *Ars poeticájából* hosszú, szó szerinti idézetet helyezett el. A műveltségi elemek ilyesfajta találkozására mindenestre szellemi-irodalmi életről vall a püspök közvetlen környezetében.²²

Benedek egy másik szálon a tatárvész történetírójához, Rogerius-hoz nyúlt vissza: csonkán hagyományozódott levélben számolt be az esztergomi kanonokoknak az 1285. évi tatár betörésről. A töredékes

¹⁹ rex Ladislave, qualiter huic antique hosti [spirituali] restitisti, narrent et nunciant, qui tuarum sanctorum lacrimarum profluvia in monasterio Waradiensi duros lapides cavancia audierunt [et] viderunt — *Lukács József*: Szent László király ismeretlen legendája. Budapest 1930. 29–35., 34.

²⁰ *Timkovics Pál*: A „Pécsi Egyetemi Beszédek” szellemi háttere. Irodalomtörténeti Közlemények 83. (1979) 1–14.

²¹ Az idézetekre Tarnai Andor hívta fel a figyelmet, lásd *Tarnai Andor*: „A magyar nyelvet írni kezdik”. Irodalmi gondolkodás a középkori Magyarországon. (Irodalomtudomány és kritika) Budapest 1984. 178–179. Az új kiadás mindkét beszédben további antik (Aristotelés), patrisztikus (Augustinus) és középkori idézeteket is azonosított, lásd *Madas Edit*: Sermones de Sancto Ladislao rege Hungariae. Középkori prédikációk Szent László királyról. (Kétnyelvű kiadás). (ΑΓΑΘΑ XV.) Debrecen 2004. 29–32. (a kézirat és a forrás leírása), 84–95 (5–6. sz. alatt a szövegek kiadása). Ez utóbbi második kiadása újabb felismert forrásokra is rámutat, lásd *Madas Edit*: Középkori prédikációk Szent László királyról. Sermones de Sancto Ladislao rege Hungariae. Hajdú István közreműködésével. – *Horváth Zoltán György*: Középkori falképek Szent László királyról. San Ladislao d’Ungheria nei dipinti murali. Prokopp Mária és Gondos Béla közreműködésével. (A Szent Korona Öröksége) Budapestini 2008. 32–36., 102–107. Ugyanitt a pseudo-ovidiusi hely új attribúciója: 104.

²² *Varga Árpád*: A váradi káptalan hiteleshelyi működése. In: Művelődéstörténeti Tanulmányok. Szerk. Csetri Elek, Jakó Zsigmond, Sipos Gábor, Tonk Sándor. Bukarest 1980. 33.

beszámolóhoz egy másik kéz himnikus sorokat írt hozzá: „A gyalázatos tatár népség, melyet sem a rettenet nem üt szíven, sem az együttérzés nem hat meg, sem <...> nem oszt meg (?), sem a jámborság nem indít meg ...”.²³ A kódex később Vitéz könyvtárában volt Váradon, azzal együtt került Budára, majd később 1476 után osztrák földre.²⁴

A tatár-élmény (mint majdan, Vitéz halála után, a török pusztítása is) apokaliptikus mivoltában rányomta bélyegét Várad középkori írásbeliségére. Sajátos színfoltot hozott ebben a tekintetben a dél-itáliai származású Rogerius mester. A neves szerző jelenléte ugyan csak rövid időszakokban mutatható ki Váradon — 1232 végén és 1241–1242-ben biztosan itt volt —, Magyarországon valamivel hosszabban — 1243-ban Győrben, 1249 és 1266 között Spalatóban —, *Carmen miserabile* címen ismert műve teljes egészében a Váradon átélt élményeken alapszik.²⁵ A 13. század legelején született szerző 1232-ben, Pecorari Jakab, praenestei püspök bíboros káplánjaként került Magyarországra, s feltehetőleg ezen szolgálatának eredmé-

²³ Nephandissima gens Tartarorum, que nec terrore concuciebatur, nec compassione afficiebatur, nec <...> scindebatur, nec pietate mo[l]iebatur ... — Monumenta ecclesiae Strigoniensis II. Ordine chronologico disposuit ... Ferdinandus Knauz. Strigonii 1882. 419–420 (434. sz.). A levél keltére lásd *Karácsonyi János*: A hamis, hibáskeletű és keltezetlen oklevelek jegyzéke 1400-ig. [A Történelmi Tár 1908. évi számában megjelent „Pótlások ...”-kal kiegészítve.] Szerk. Koszta László. (Aetas Könyvek 1.) Szeged 1988. 168–169. (270. sz.).

²⁴ Ó-magyar olvasókönyv. Összeállította Jakubovich Emil és Pais Dezső. (Tudományos Gyűjtemény 30.) Pécs 1929. 112.

²⁵ Legutóbbi kiadását lásd Anonymus and Master Roger. Anonymi Bele regis notarii Gesta Hungarorum. Anonymus, notary of king Bela: The Deeds of the Hungarians. Edited, translated and annotated by Martyn Rady and László Veszprémy. Magister Rogerii Epistola in Miserabile carmen super destructione regni Hungarie per Tartaros facta. Master Roger's Epistle to the Sorrowful Lament upon the Destruction of the Kingdom of Hungary by the Tartars. Translated and annotated by János M. Bak and Martyn Rady. (Central European Medieval Texts, Vol. 5.) Budapest–New York 2010. i–liiii., 131–226. — Pályaképre lásd *Almás Tibor*: Megjegyzések Rogerius magyarországi méltóságviseléséhez. Acta Universitatis Szegediensis, Acta Historica 86. (1988) 9–14. Személyére újabban lásd *Stanisław A. Sroka*: Roger of Oradea [Rogerius Varadiensis, Roger of Apulia]. In: The Encyclopedia of the Medieval Chronicle I–II. General editor: Graeme Dunphy. Leiden–Boston 2010. II. 1290. — Megjegyzendő, hogy Rogerius sem maga, sem órá a kortársak vagy az utókor soha nem használta sem az Apuliai, sem a Várad megjelölést. A szócikk szerzője egy korszerű lexikonhoz méltatlanul elavult irodalmat használ, s tényállításként kezel hipotetikus nézeteket (pl. zágrábi kanonokság).

nyeként nyerte el ismeretlen időben a váradi (székesegyházi) főesperesség javadalmát (1241–1243). Támogatója halála után az angol származású, Toledóban orvoslást tanult, orvosi műveket hátraahagyó, teológiai és jogi doktorátussal is rendelkező Iohannes Toletanus ciszterci bíboros kíséretéhez csatlakozott, feltehetőleg a pápai orvos támogatásának köszönhetően az 1243 és 1249 között a győri székesegyházban birtokolt soproni főesperesi javadalmat és az élete utolsó másfél évtizedének helyszínül szolgáló spalatói érsekséget is; ez utóbbinak köszönhetjük a róla fennmaradt történeti adatok zömét: Tamás spalatói főesperes jegyezte föl őket.²⁶ 1245-ben támogatójával együtt részt vett az I. Lyoni Zsinaton, ahol a magyar király hűbéresküjének az ügyét is tárgyalta a pápa. Bármennyire is vonzó lenne a párhuzam Vitézzel, Rogerius zágrábi kanonoksága azonban nagy biztonsággal kizárható.²⁷ Végül a sokat utazók betegsége, a köszvény vitte el. Az őt ért váradi élmény munkájában természetes módon kapcsolódott össze az apokaliptikus hagyománnyal, melynek meghatározó hírdetője az apuliai ciszterci apát, Gioacchino da Fiore (1130 k.–1202) volt: *prope sunt dies perditionis et tempora properant ad non esse*. Miután ugyanis mindkét bíboros támogatója a ciszterci rend kiemelkedő személyisége volt, s győri javadalomügyét a szentgotthárdi ciszterci apát intézte, Rogerius maga is ciszterci szerzetes

²⁶ Historia Salonitana III. 46. Lásd Thomae archidiaconi Spalatensis: Historia Salonitanorum atque Spalatinorum pontificum. Archdeacon Thomas of Split: History of the Bishops of Salona and Split. Latin text by Olga Perić. Edited, translated and annotated by Damir Karbić, Mirjana Matijević Sokol and James Ross Sweeney. (Central European Medieval Texts, Vol. 4.) Budapest–New York 2006. 358–361.

²⁷ IV. Ince pápa 1249. évi bullája Iohannes Toletanus bíborost nevezi zágrábi kanonoknak (Vetera monumenta Slavorum meridionalium historiam illustrantia maximam partem nondum edita ex Tabulariis Vaticanis deprompta, collecta ac serie chronologica disposita ab Augustino Theiner. I. Romae 1863. 78.). A kutatás elírásra gyanakszik, s erre valóban alapot is adhatna, hogy a levél csak 18. századi regisztrum-másolatban maradt fenn (Archivio Segreto Vaticano, Registri Vaticani 21 fol. 227^r–228^r). Spalatói Tamásnak a bíborost illető megjegyzése (Capellanus cuiusdam cardinalis Iohannis Toletani, quem frequenter pro suis et ecclesie negotiis procurandis in Hungariam mittere solitus erat) azonban összhangban áll a pápai levél állításával: mi egyéb magánügye (suis ... negotiis) lehetett ugyanis a bíborosnak Magyarországon, mint egy általa bírt javadalom? Mindenesetre amíg legalább olvasati változata nem kerül elő a levélnek, nem indokolt szövegének önkényes megváltoztatása.

kellott legyen: javadalmait — szegénységi fogadalmával ellentétben — nyilván számos nyugati esethez hasonlóan pápai dispenzációval birtokolhatta.²⁸ A szerencse forgandóságáról megfogalmazott szavai (*prosperitatis mee rota*), a Scylla és a Charybdis — a magyarországi irodalomban egyébiránt nem teljesen ismeretlen — mitológé mája, a Boethius- és Horatius-allúzió egyaránt arra vallanak, hogy személyiségében a korai skolasztika szemléletével annak eredeti, humanisztikus hagyománya elegyült. Műve műfajilag és szemléletében hozott újat a magyarországi latin irodalom történetében. Műfaja — a kortörténeti *gesta* — ugyanis eladdig nem volt képviselve a hazai hagyományban, utolsó fejezeteiben (36–40. fej.) ráadásul szinte memoárrá nemesül a munka. Szemlélete történeti forrásértéke tekintetében érdemel figyelmet: az események mögött megbúvó okok kutatásában ugyanis a skolasztikus érveléstechnika és elemzés módszerét alkalmazta. Gondolatmenetével arra az eredményre jutott, hogy a történetek fő oka nem Isten büntetése, hanem egy társadalom- vagy inkább politikatörténeti tény: a király és a birtokos urak ellentéte. Köztudott, hogy Rogerius művének jelenlegi ismereteink szerint nincs kézírata, szövegét az *editio princeps*, Thuróczy János krónikájának 1488. évi két kiadása őrizte meg. Sokatmondó azonban a kézirat sorsát illető számos elképzelés közül az egyik. A váradi püspökség történetírója, Bunyitay Vince ugyanis úgy vélte, hogy a kézirat Váradon volt egészen Filipecz János váradi püspökségéig, azt végül a brünni nyomda alapítója vitte magával s csatolta Thuróczy szándéka ellenére a nyomtatványhoz. A szerző kora és a kiadás időpontja között tátongó szakadék mindenesetre magyarázza azokat a szövegromlásokat és interpolációkat, melyeket a filológiai vizsgálat azonosítani tudott.²⁹

²⁸ Utalt erre K[ulcsár]r P[éter]: Rogerius magister. In: Új magyar irodalmi lexikon. Főszerk. Péter László. Második, javított, bővített kiadás. Budapest 2000. (a továbbiakban: UML) 1868., *Vizkelety András*: Rogerius. In: Magyar művelődéstörténeti lexikon X. Főszerk. Kőszeghy Péter. Budapest 2010. 116–117 (Kulcsár fontos állítását átvette, de a szócikk több tévedést tartalmaz). Lásd még *Almás Tibor*: Egy ciszterci bíboros a pápai világhatalom szolgálatában. Pecorari Jakab bíboros magyarországi legációja. Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 5. (1993) 129–141.

²⁹ *Almás Tibor*: A Siralmas ének kézírati hagyományának néhány problémája. Acta Universitatis Szegediensis. Acta Historica 84. (1987) 51–57.

Várad írásbelisége nem Rogeriusszal kezdődött, de a szerző jelentősége nem lebecsülendő a helyi hagyomány megerősödésében. A történeti katalizma mellett és azt megelőzőleg ugyanis Váradon kialakult egy irodalmi *szujet*, mely László király személye köré fonódott; s amint arról éppen Ivanich Pál³⁰ Vitéz egyik leveléhez fűzött jegyzetéből értesülünk a székesegyházi tűzvész kapcsán: később is — különböző események folytán — folyamatosan formálódott.³¹ 1192-ben III. Béla — Rogerius életrajzírójától, Spalatói Tamástól ismerjük a történetet — követe útján a pápát arra kérte, hogy elődjét, Lászlót iktassa a szentek katalógusába. A pápa — mint ismeretes — ki is küldte követét, Gregorio di Crescenzo bíborost, aki részletekbe menő vizsgálatot követően a székesegyházban, ünnepség keretében lebonyolította a kanonizációt. Ez a körülmény adott alkalmat arra, hogy a király megírassa László király életrajzát. A legenda két változatban — rövidebb és hosszabb formában — maradt korunkra, a kisebb szövegében a némileg anakronisztikus 1204-es évszámmal, a nagyobb 14–15. századi kódexekben és egy ősnymtatványban. Már Bartoniek Emma rámutatott arra, hogy mindkét változat egy mára elveszett őslegendából eredeztethető, melynek megszületése minden bizonnyal szoros kronológiai kapcsolatban volt a szentté avatás cselekményével, azaz 1192-re tehető. Ezt az őslegendát rövidítette le a kisebb legenda szerzője 1204 után — politikai tendenciáit korszerűsítve —, s dolgozta át a bővebb szövegváltozat írója. Az őslegenda maga sem mentes — a mecénás igényeit tükröző — politikai tendenciáktól: főhősének alakábrázolásában egyértelműen a műpártoló király, III. Béla alakjára ismerünk. Mivel az ünnepi alkalom Váradon szerveződött, itt ismerték leginkább a királyhoz kötődő hagyományt (*fama sanctitatis*), aligha vitatható, hogy az őslegenda minden udvari jellege mellett is Vá-

³⁰ A szlavóniai származású Ivanich Vitéz káplánja, leveleinek kötetbe gyűjtője, személyére lásd U[ray] P[iroska]: Ivanich Pál. In: UMIL 959. (több pontatlansággal és tévedéssel), *Lakatos Bálint*: Ivanich Pál. In: Magyar művelődéstörténeti lexikon IV. Főszerk. Kőszeghy Péter. Budapest 2005. 385–386.

³¹ *Iohannes Vitéz de Zredna*: Opera i. m. 50–51.

radon született.³² Írója annak ellenére sem bajlódott a történeti hitelességgel, hogy bizonyíthatóan forrásul használta az úgynevezett *régi gestát*, ennek egyes szövegeit szó szerint átemelte munkájába. Számára a korszerű eszmény megformálása volt az alapvető cél. Ennek elérése érdekében kiaknázta a rendelkezésére álló európai hagiografikus folklórt, az irodalomtörténeti kutatás a szent életéhez kötődő csodák mindegyikének megtalálta a párhuzamát. Éppenséggel az Imre-legenda mellett a László-életrajz is mint elsőrendű hagiografikus toposzok gyűjteménye emelkedik ki korának irodalmi alkotásai közül. A szerző a tartalmi és szerkezeti ösztönzést az Imre-legendából meríthette, ugyanis ezt is, meg István király Hartvik püspök által írt legendáját is forrásul használta. Nem pusztán a szentideál toposzok útján történő feldíszítését tartotta céljának, hanem minden bizonnyal a hazai hagiografiai hagyomány összegzésére is kísérletet tett. A szentideál valójában tükröt nyújtott az uralkodónak, azaz főhős-ábrázolásával a királyeszmény elemeinek összegzése volt a közvetett célja. Eszmetörténeti jelentőségét éppenséggel abban kell keresnünk, hogy középkori forrásaink közül utolsóként foglalta össze a kora középkor királyeszményét a trónra való (fiziognómiai) alkalmasság végletes hangsúlyozásával. Az élénk történeti emlékezet miatt a szövegek hosszú időn keresztül nem hangsúlyozhatták László igazságos királyi mivoltát. A régi krónika ehelyett a kegyességét állította ábrázolása középpontjába, a legenda ezzel szemben — vitába szállva forrásával — a bőkezűséget magasztalta személyében, aminek a kapcsán nem nehéz ismét a mecénás alakját körvonalazódnak látni.³³ Az eszmény

³² *Legenda Sancti Ladislai regis. Praefata est, textum recensuit, annotationibus instruxit Emma Bartoniek. In: Scriptorum rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum I–II. Edendo operi praefuit Emericus Szentpétery. Budapestini 1937–1938. (a továbbiakban: SRH) II. 507–527. és a Nap Kiadónál megjelent reprint kiadás (Az Utószót és a Bibliográfiát összeállította, valamint a Függelékben közölt írásokat az I. kiadás anyagához illesztette Szovák Kornél és Veszprémy László. Budapest 1999.) bibliográfiai függeléke: II. 783–784. — Új, gondos, a recenziókat szétválasztó szövegkritikai kiadását lásd *István Hajdú: Vita sancti Ladislai confessoris regis Hungariae. In: Cahiers de l'Institut du Moyen-Âge Grec et Latin, Université de Copenhague 77. (2006) 36–66.**

³³ *Gerics József: Krónikáink és a Szent László-legenda szövegkapcsolatai. In: Középkori Kútfoink Kritikus Kérdései. Szerk. Horváth János és Székely György. (Memoria Saeculorum Hungariae 1.) Budapest 1974. 113–136.*

megfogalmazását alátámasztó érvek más forrásokra is támaszkodtak. Felhasználta az író többek között a késő antik–ókeresztény Szent Jeromos bibliai etimológiai munkáját, továbbá egy Aristotelésnek tulajdonított fiziognómiai munkát. Az előbbi a módszerére vet fényt, a tudományos etimológia felvillantásával a szerző ugyanis azt igyekezett hangsúlyozni, hogy az eszményi uralkodó — valójában műve mecénása — megfelel az ószövetségi veretű dávidi királyság mércéinek. A fiziognómiai forrás bevonása az érvelésbe annál is érdekesebb, mert az eredetileg görög nyelvű pseudo-mű feltehetőleg arab közvetítéssel jutott vissza a nyugati műveltségbe. Az idézet az Európában ekkoriban gyakorta uralkodókra alkalmazott oroszlán-hasonlatot használja fel mondandója kifejtésére. Nézete szerint az eszményi király már külső formájában is megmutatja belső jó tulajdonságait.³⁴ Tulajdoníthatjuk-e a véletlennek, hogy a fiziognómia nagy korszaka majd az érett humanizmussal köszönt a nyugati műveltségre?³⁵

A mecénatúra bizonyága az írásbeliség egy másik emlékében is ránk maradt, ennek okán fontos számot vetni a Váradhoz köthető legrégebbi írásos forrásokkal is. Írásbeliség és irodalom ugyanis a korai középkorban sokkal közelebb álltak egymáshoz, mint a modern időkben, az utóbbi kifejezetten feltételezte az előbbit, ami szintén retorikailag kötött formát jelentett. A hivatali írásbeliség központi intézményének, a kancelláriának a megszületése előtt is folyt a király nevében oklevéladás. A hagyományosan 1181-hez kötött intézkedés valójában a király nevében folyó oklevelezést a központi írásbeliség számára tartotta fenn, a magánjogi írásbeliség számára ettől fogva elzárta azt. Ez vezetett a 12. század végétől egy sajátosan magyarországi, a magánjogi írásbeliség intézésére szerveződött intézmény kifejlődéséhez, amit hiteleshelynek nevezünk. Az írásosság két ágának szétválását megelőző korszakot Kumorovitz L. Bernát a királyi

³⁴ *Szovák Kornél*: Szent László alakja a korai elbeszélő forrásokban (A László-legenda és a Képes Krónika 139. fejezete forrásproblémái). Századok 134. (2000) 117–145.

³⁵ *Walter Schmitt*: Physiognomik. In: Lexikon des Mittelalters VI. Redaktion: Gloria Avela-Widhalm et al. München 2003. 2117., *Vígh Éva*: „Természeted az arcodon.” Fiziognómia és jellemábrázolás az olasz irodalomban. (Ikonológia és Műértelmezés 11/1.). Szeged 2006. 9–146. (különösen: 19–24.).

pecsétet használó magánjogi írásbeliség korszakának nevezte. Ennek a korszaknak jellemzője volt a decentralizáltság, az írásos központok országosan szórta helyezkedtek el, nem kötődtek kizárólagos érvénnyel központi jellegű településekhez. A fennmaradt emlékek tanúbizonyossága szerint a 12. század folyamán ilyen vidéki írásközpontnak kell tartanunk Tihanyt, Somogyvárt, Pannonhalmát, Csatárt, Zobort, Bozókot, továbbá Gyórt, Veszprémet és minden bizonnyal Váradot is, azaz általánosabban a bencés monostori központokat és a püspöki székhelyeket. A magánügyben keletkezett oklevelek egyik típusa úgy jött létre, hogy az oklevelet igénylő érdekelt fél, az oklevélnyerő megszerkesztette és megírta a szöveget, s arra legfeljebb utólag került uralkodói pecsét a király beleegyezésének jeleként. Számos helyen készítettek — főképpen zsidók és keresztények közötti zálog- és adásvételi ügyletekről — úgynevezett pecsétes *notitiákat*, mivel azonban ezek megírása sem magasabb fokú retorikai, sem jogi tudást nem igényelt, a *chartula sigillaták* az írásbeliségnek alacsonyabb fokát képviselték.³⁶ A megszerkesztett oklevelek közül bizonnyal Váradon keletkezett a zágrábi püspökség alapításáról és későbbi birtokperéről beszámoló 1134. évi oklevél. A perlekedés utolsó szakasza a László-legendában is név szerint említett Valter váradi püspök (1124–1138) idején vett újabb fordulatot. A már korábban, Felicianus érsek ítéletével lezárt ügyben Váradon az érsek előtt világiak újfent megtámadták a püspökség egyik erdejéhez való jogát. Az esztergomi érsek két főpap vallomása és három előkelő (klerikus) esküje alapján megerősítette a zágrábi püspök birtokjogát a vitatott erdőt illetően. Az esetről beszámoló, valaha pecsétes oklevél a Zágrábi Érseki Levéltárban eredeti formában maradt fenn, a magyarországi főpapi oklevéladó tevékenység első emlékét képviseli. Benne futnak össze azok a szálak, melyekből az írásbeliség és irodalom fenti emlékei erednek. Az oklevél kibocsátásról minden valószínűség szerint az ekkor még egységes magyar egyháztartomány érseke intézkedett, ha a pecsét nem veszett volna el, talán Felicián érseké függne raj-

³⁶ *Kumorovitz L. Bernát*: A középkori magyar „magánjogi” írásbeliség első korszaka (XI–XII. század). Századok 97. (1963) 1–31. (főképpen: 11.).

ta. Nem könnyű ugyanakkor annak eldöntése, milyen alkalommal is került sor a narratív dokumentum megírására. Az oklevél „comes ... in concilio Waradiensi, tempore Walterii episcopi, ante Felicianum Strigoniensem archiepiscopum litigium renovavit” kifejezéséből, továbbá az intenzív főpapi jelenlétből általában egyházi zsinatra szokás következtetni. Annak ugyan kevés a valószínűsége, hogy a Kálmán által elrendelt, új típusú, középszintű tartományi bíraskodással van dolgunk, a *concilium* azonban jelenthetne László-kori értelemben országos törvénykező összejövetelet (mint a Szabolcsi Zsinat nevében), vagy éppen kibővített királyi tanácsulást, országos gyűlést is.³⁷ A jogi ügyben mindenesetre az esztergomi érsek saját klerikusát küldte ki poroszlóként, az eskütételre a váradi székesegyház oltáránál került sor, s a tanúk a váradi egyház kanonokjai voltak. A *scriptor* nevét a szöveg nem jegyezte föl, hogy ez maga is az érseki aulából, királyi környezetből vagy a váradi kanonokok közül került-e ki, azt csak találgathatjuk. A szereplők arányai okán mindenesetre az utóbbinak van némi valószínűsége. Az oklevél alaki tekintetben archaikus, azaz nem mutat föl olyan formulákat és szerkezeti rendet, mint a későbbi kancelláriaszerű diplomák, narratív jellege és jogi tartalma egyaránt arra ösztönözik, hogy az írásbeliség váradi emlékeit ettől a darabtól keltezzük.³⁸

Az 1134. évi oklevél kiállításának körülményei sok tekintetben emlékeztetnek Kálmán király istenítéletekkel kapcsolatos intézkedésére (22. tc.). Ebben az uralkodó elrendelte, hogy akkortól fogva istenítéleteket csak a püspöki székesegyházaknál és a nagyobb prépostságoknál, továbbá Pozsonyban és Nyitrán szabadjon tarta-

³⁷ *Kubinyi András*: Királyi kancellária és udvari kápolna Magyarországon a XII. század közepén. Levéltári Közlemények 46. (1975) 87. (251. sz. jegyz.): a Márton comes okleveléből hivatkozott, Felician elnökletével lezajlott „conventus” mindenesetre igen hasonló a váradi esethez. A „concilium” jelentésére lásd A Magyarországi Középkori Latinság Szótára i. m. II. 259.

³⁸ *Chartae antiquissimae Hungariae ab anno 1001 usque ad annum 1196. Composuit Georgius Györffy. (Monumenta Medii Aevi.) Budapest 1994. (a továbbiakban: Chartae) 45. (14. sz.).*

ni.³⁹ A rendelkezés révén a székesegyházak papságának a tekintélye megnőtt, s az irántuk megnyilvánuló közbizalom mellett a kiformálódó káptalani vagyon révén a székesegyház kanonokjai testületté alakultak, jogi személyiség jeleként pedig testületi pecsétet kezdtek használni. A két körülmény együttesen — összekapcsolódva a királyi pecsétet a magánjogi gyakorlatból kivonó uralkodói intézkedéssel — legkorábban 1181-re (veszprémi káptalan) és 1184-re (fehértvári káptalan)⁴⁰ azt eredményezte, hogy a magyarországi egyházi testületek a hozzájuk forduló magánjogi ügyleteiben közhitelű okleveleket kezdtek kibocsátani. A kialakuló gyakorlatnak egyszerre sajátosan archaikus és korát megelőző emléke maradt ránk a Várad Regisztrumban, mely ily módon szerves folytatása az 1134. évi kezdeteknek. Ahogy csökkent ugyanis az idők során a tüzesvaspróbák száma, s nőtt a magánjogi ügyleteké, a regisztrum úgy alakult át káptalani jegyzőkönyvvé.⁴¹ Az emlék eredeti kézírata elkallódott ugyan, de Fráter György várad püspök 1550-ben Kolozsvárott kinyomatta, ennek révén mint a forráskiadási gyakorlat emléke is komoly jelentőséggel bír a korunkra maradt hét eredeti példány. A jegyzőkönyv 1208 és 1235 közöttől 389 bejegyzést (valójában ennél valamivel több esetet) tartalmaz, melyek egy részében a peres feleket bírják — nem ritkán távoli vidékről — Váradra küldték, hogy ott, Szent László sírjánál, a várad székesegyház kanonokjainak liturgikus asz-

³⁹ *Iudicium ferri et aque in aliqua ecclesia fieri interdicimus, nisi in sede episcopali et maioribus prepositoriis, necnon Posanii et Nitrie* — *Závodszy Levente*: A Szent István, Szent László és Kálmán korabeli törvények és zsinati határozatok forrásai. (Függelék: a törvények szövege). Budapest 1904. 186. (vö. *György Györffy*: *Wirtschaft und Gesellschaft der Ungarn um die Jahrtausendwende. Mit einem Anhang: Gesetze und Synodalbeschlüsse Ungarns aus dem 11. Jahrhundert nach der Textausgabe von Levente Závodszy*. [Studia Historica 186.] Budapest 1983. 308.). A törvénycikkkel legutóbb Thoroczky Gábor foglalkozott, lásd *Thoroczky Gábor*: Megjegyzések a nyitrai és a pozsonyi egyház korai történetéhez. *Századok* 142. (2008) 359–373.

⁴⁰ 1181: Chartae 84. (43. sz.), 1184: Chartae 86. (45. sz.). — A hiteleshelyek történetének, eredetileg 1914-ben napvilágot látott monográfiáját lásd *Eckhart Ferenc*: *Hiteleshelyek a középkori Magyarországon. Die glaubwürdige Orte Ungarns im Mittelalter*. Ford. Csókay Balázs és Dreska Gábor. (Studia Notarialia Hungarica, tom. XI.) Budapest 2012.

⁴¹ *Varga Á.*: A várad káptalan i. m. 25.

szisztenciája és tanúbizonysága mellett tüzesvaspróba során derüljön fény az igazságra. Már a László-legenda is említ Valter püspök idejéből olyan esetet, amikor a sírban fekvő szent közbenjárásának tulajdonítottak ítélő szerepet.⁴² Az 1215. évi lateráni zsinat ugyan eltiltotta az effajta eljárásokat, 1229-ig másunnét is rendelkezünk adatokkal, hogy nehezebb peres esetekben Kálmán törvénye szerint jártak el — a váradihoz hasonló forrás azonban sehonnét nem maradt ránk.⁴³ A Váradi Regisztrum mint forrás őrizte meg számunkra a nagy változások előtt álló, archaikus társadalom képét, főképp igaz ez a királyi várispánságok szervezetére és társadalmára. Aligha vitatható, hogy a joggyakorlat fontos háttérét képezte a László király személyéhez, illetve váradi sírjához kötődő kultusz. A Váradi Regisztrum egyik bejegyzéséből értesülünk arról, hogy egy Tecus nevű személy végrendeletében egyik szolgáját torlóvá szabadította föl. Tecus annak a Dénes kézművesnek (*artifex*) a fia volt, aki a szentté avatáskor felnyitotta Szent László sírját (*qui aperuit in elevatione sepulchrum sancti regis*), s ezért a királytól örökös szabadságot nyert (*perpetua libertate donatus est*).⁴⁴ A káptalan hiteleshelyi gyakorlata, mely a középkor végére intenzívvé vált, ezekből a — nem is olyan szerény — kezdetekből nőtte ki magát. Valószínűleg az időrendben utolsó Regisztrum-bejegyzés (1235) és az első önálló formában, a jegyzőkönyvtől függetlenül fennmaradt hiteleshelyi kiadvány (1251) között sem szünetelt a jogi írásbeliség és az oklevélkibocsátás, a káptalan ügyfeleinek országgrészét azonban a későbbi pusztulás az ország más tájaihoz képest hatványozottabb mértékben sújtotta.⁴⁵

⁴² Legenda Sancti Ladislai 524–525. (10. cap.).

⁴³ *Solymosi László*: Guden magánoklevele másodlagos pecsétjének eredete. Veszprémi Történelmi Tár 1. (1989) 101–105. (a lateráni tilalom: uo. 103., a másunnét ismert tüzesvaspróba-képek felsorolása: uo. 105. [31. sz. jegyz.]).

⁴⁴ Regestrum Varadiense examinum ferri candentis ordine chronologico digestum, descripta effigie editionis a. 1550 illustratum. Az időrendbe szedett váradi tüzesvaspróba-lajstrom. Az 1550-iki kiadás hú másával együtt. Karácsonyi János és Borovszky Samu közreműködésével kiadja a Váradi Káptalan. Budapest 1903. 288. (352. [341.] sz.). Lásd még Solymosi László bevezetőjét a digitális kiadáshoz: Váradi Jegyzőkönyv – Regestrum Varadiense – The Varad Register (1208–1235). Szerk. Solymosi László és Szovák Kornél. A szövegkiadás Szovák Kornél munkája. Arcanum Adatbázis Kft. Budapest 2009.

⁴⁵ *Varga Á.*: A váradi káptalan i. m. 25.

A zágrábi püspökség alapítástörténete a váradi ítélet során rögzült írásban. Ekkor még feltehetőleg Váradon a székesegyház klerikusainak körében élénken élt az emlékezete annak, hogy a váradi püspökség eredetileg Bihar várából költözött Váradra Szent László idejében. Azal párhuzamosan azonban, ahogy a székesegyházban nyugvó szent az államalapító István után maga is mítikus törvényhozóvá magasztosult, ennek emléke elhalványult, s lassanként kialakult az a felfogás, hogy a váradi püspökséget is a szent király alapította. Ez a meggyőződés genetikus kapcsolatot, továbbá valamiféle közösségérzést teremtett két katedrális papsága között. Ennek tudhatjuk be, hogy 1374-ben Imre váradi olvasókanonok Zágrábba utazott, s ott lemásolta a helyi káptalan 1334 körül keletkezett s 1354-ben egy elébe helyezett krónikával egybeszerkesztett kéziratát, majd odahaza a krónikát helyi adatokkal egészítette ki. A krónika eredetileg a *historia domus* és a hiteleshelyi kézikönyv szerepét egyaránt betölthette, jelentősége az udvarban született krónikákkal szemben éppen értesüléseinek perifériális, s ebből adódólag archaikus jellegében fogható meg. Átszerkesztett bevezetőjében részletesen elmondja a káptalan Szent László-kori alapítástörténetét és a püspökség létrehozását, majd a tatárjárás pusztításával magyarázza a váradi székesegyház kiváltságleveleinek hiányát. Az alapítást követően kronológiai rendben ismerteti a történetet 1354-ig, az országos jelentőségű események közül azonban utolsóként Nagy Lajos megkoronázását említi.⁴⁶ Zágrábi összeállításánál eredetileg egy olyan régi krónikaváltozatot használtak forrásul, melyben többek között még helyesen szerepelt a Vazul-fiak genealógiája. Amellett, hogy a két rövid krónikának nagy szerep jut az úgynevezett ősgeszta kutatásában, a két káptalan folyamatos kapcsolatát meggyőzően bizonyítják.⁴⁷ A két egymásra támaszkodó statutum a maga nemében a káptalanok működését szabályozó iratok legkorábbi emléke a középkori Magyarországról.⁴⁸

⁴⁶ Chronicon Zagrabiense cum textu Chronici Variensis collatum. Praefatus est, textum recensuit, annotationibus instruxit Emericus Szentpétery. In: SRH I. 195–215.

⁴⁷ Váczy Péter: A Vazul-hagyomány középkori kútfőinkben. Forráskritikai tanulmány. Levéltári Közlemények 18–19 (1940–1941) 304., Szentpétery Imre: A Zágrábi Krónika és a Váradi Krónika egymáshoz való viszonya. Századok 68. (1934) 410–425.

⁴⁸ A váradi káptalan legrégebbi statutumai. Közrebocsátja Bunyitay Vincze. Nagyvárad 1886., Statuta capituli Zagrabiensis saec. XIV. In: Monumenta historica episcopatus Zagrabiensis II. Ed. Joannes Bapt. Tkalčić. Zagrabiae 1874. 1–149.

Áttekintő szemlénk végére érvén apró jeleket és halvány kapcsolatokat látunk, melyek összességükben mégis alkalmasak a bevezetőben körvonalazott állítások alátámasztására. Váradon a középkorban folyamatos és egymáshoz szorosan kötődő láncolata formálódott ki a humanizmust előkészítő szellemi irányzatoknak. A korai időktől feltételezhető, 1134-től folyamatosan dokumentálható írásbeliség 1192-től két ágra szakadt, kiformálódott belőle egyrészt a terjedelmes dokumentum létrehozására és formálására is képes hivatali, s az írói tudatosságon alapuló irodalmi írásbeliség. A kettő azonban a későbbiekben is szoros kapcsolatban maradt egymással: Vitéz János könyvmásolója, Polánkai Bereck — később órkanonok — 1446-ban korrektorként ellenjegyezte a hiteleshelyi kancellária kiadványait.⁴⁹ Az előbbi emlékei az egyre hivatalszerűbbé váló hiteleshelyi oklevelek mellett a Várad Regisztrum és a káptalani statútumok, melyekhez majd a középkor végén a püspöki zsinat határozatai csatlakoznak (1524).⁵⁰ Az irodalmat a hagiográfiától a történetíráson át Vitéz János levelezésén és követi beszédein keresztül (*antitursica*) Janus Pannonius poéziséig és Macedóniai László beszédéig különböző műfajú és szemléletű szövegek képviselik, bennük antik elemek és nagyralátó koncepciók tűnnek fel. Az írásbeliség intézményi és társadalmi hátterét a húsz főt meghaladó káptalani testület — nem is beszélve az ezt a létszámot jóval meghaladó székesegyházi papságról —, anyagi alapját pedig a folyamatos királyi mecénatúra mellett a kanonoki javadalmak jelentették.⁵¹ Az írásbeliség középkori intenzitása alig vitatható módon szoros oksági viszonyban van Várad városának lélekszámával és centrális jellegével.

⁴⁹ Varga Á.: A várad káptalan i. m. 30.

⁵⁰ Jaczko Sándor: A várad szinodális könyv. Magyar Könyvszemle 126. (2010) 193–211.

⁵¹ A kanonokok jövedelmeire lásd Varga Á.: A várad káptalan i. m. 21–22.